

Rəzim MƏMMƏDOV,
ADPU-nun Ədəbiyyat
kafedrasının müdiri,
dosent

(Əvvəlki ötən sayımızda)

T.Salamoğlu müasir tədqiqatçılar arasında "Ə.Cavadın mənsub olduğu ədəbi cərəyan və yaradıcılıq metodunun xüsusiyyətləri ilə bağlı bir məqaləni ciddi elmi mülahizə söyləyənlər"dən türk alimi İ.M.Yıldırımın və professor Ş.Vəliyevin mövqelərini xüsusi fərqləndirir. İ.M.Yıldırımın söylədiyi Azərbaycanda "milli romantik ədəbiyyatın şeirdə ən qüdrətli təmsilçiləri M.Hadi, H.Cavid, A.Səhət və Ə.Cavad" tezisi tədqiqatçı tam qane edir. Eyni zamanda, türk aliminin Ə.Cavad romantizminin bezi cəhətləri ilə bağlı mülahizələrinin reallığı əks etdirdiyini vurğulayır. İ.M.Yıldırım yazır: "Ə.Cavadı oxumaq Azərbaycan türkünün bu illərdəki ümidlərini, milli həyəcanlarını tanımaq, öyrənmək deməkdir. Onun şeirlərində ölkəsiylə birlikdə öz kədərini addım-addım təqib etmək mümkündür. Yene onun şeirlərində özünü var edən idealının taleyin acı bir oyunu ilə rədd etmək zorunda qalması və bu sırada duyduğu ruhi sancılı, feryadları da görmək mümkündür".

Tədqiqatçı prof Ş.Vəliyevin romantik şeirə nisbətən gec gələn Ə.Cavadın bədii irsini daha konseptual elmi mövqedən qiymətləndirdiyini xüsusilə qeyd edir. T.Salamoğlunun qənaətinə görə, Ş.Vəliyev Ə.Cavadın romantik şeirlərindəki sənətkarlıq axtarışlarının uğurlu cəhətlərini üzə çıxarır, "bu örnəkləri təhlil edərkən ideya, mövzu, bədii keyfiyyətlərindəki müstəqil xüsusiyyətləri və fərdiliyi müəyyənləşdirməyə çalışır və bütün bu cəhətləri milli romantizmin seçiyəsi kimi təqdim edir".

Ə.Cavadın yaradıcılığında Azərbaycan romantizminin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə çalışan tədqiqatçı belə qərarə gəlir ki, bunu şairin "məvzularında, ideyalar alomində və bu ideya və mövzuları romantik inikası prinsiplərində" axtarmaq lazımdır. T.Salamoğlu şairin "Həyat mübarizədir" qənaəti üzərində dayanaraq yazır: "Onun mübarizə ideali mücərrəd deyil, konkret və aydın məzmunla malikdir. Ə.Cavad millətin öz xoşbəxt gələcəyi uğrunda mübarizəsindən, milli, mənəvi tərəqqinin zəruriliyindən, yüksəlişdən danışır, əsərlərində konkret işlər görüb milləti parlaq gələcəyə qovuşdurmaq ideyasını birləşdirir".

Ədəbiyyatşünas alim yazır ki, Ə.Cavadın mübarizə ideali vətən və millətin taleyi ilə üzvi vəhdətdə götürülürdü. Ə.Cavad "həyat mübarizədir" fikrini həm də vətən sevgisi, vətəne məhəbbət ideali ilə bağlayır. Kitabda oxuyuruq: "Şairin məntiqinə görə, millət mübarizə meydanına ona görə atılmalı, inkişaf edib yüksəlişə nail olmalıdır ki, o, "yalqın qayalı", "şahin yuvalı", "erlər obası" bir yurdu, vətəni təmsil edir:

Sev bu yalqın qayaları,
Bunlar şahin yuvası,
Sev bu izsiz ormanları,
Bunlar erlər obası.

"İZM" LƏRİN ESTETİKASI YENİ METODOLOJİ BAXIŞ SİSTEMİNDƏ

(Təyyar Salamoğlunun tədqiqatları əsasında)

Bu yalqın qayaları sev, bu qayalar və yuvalar uğrunda mübarizədən çəkinmə - Ə.Cavad "həyat mübarizədir" idealının romantik bədii inikası belədir".

Ə.Cavadın yaradıcılığında Vətən ideali ilə millət idealının qarşılıqlı şəkildə təzahür etdiyi məlumdur. Ədəbiyyatşünas alim şairin "Yaralı quş" şeirindən söhbət açıq və bu bədii sənət nümunəsini ədəbin idealının uğurlu romantik ifadəsi hesab edir: "Vətənin və millətin müstəmləkə şəraitindəki ağır həyat tərzini şairin yaradıcılığına qəm, kədər, taleyin şikayət motivləri gətirir:

Yaralıdır könlüm quşu, yaralı,
Yaraladı yazıq şair olalı -

misraları ilə başlayan "Yaralı quş" şeirini həmin motivlərin Ə.Cavad poeziyasında uğurlu romantik ifadəsi hesab etmək olar. Şeirdə əks olunan daxili mənə - şairin romantik ideali onun zahirən ifadə etdiyi mənadan qat-qat dərinlikdir. İlk baxışda bu şeir aşiqin öz məşuqundan şikayəti kimi mənalandırıla bilər:

Kədərli bir qəlbin yanıq fəğanı,
Yandıdır ürəyi daşdan olanı!
Ovcu bu çırpınır, öldürmə bunu,
Yaralıdır yazıq aşiq olalı.

Lakin şeirdəki aşiq ifadəsi klassik şeirdən gəlsə də, klassik mənəsdən uzaqdır; vətən və millət vurğunu anlamına gəlir. Şair vətəni və millətini "sevgili" sifətində görür, ona bütün qəlbi ilə aşığıdır".

Məlumdur ki, böyük şairin yaradıcılığının ilk günlərindən başlayaraq lirikasında şikayət və kədər motivi ardıcıl və davamlı xarakter alıb. Bu cəhəti ədəbiyyatşünas alim şairin "yaradıcılığı üçün nə təsadüfi hadisə, nə də fərdi xarakteri və şəxsi istəkləri ilə bağlı bir hal hesab" edir. Bu notların şairin lirikasına daxil olmasını tam aydınlığı ilə göstərir: "Bu notlar şairin lirikasına dövrün, zamanın, cəmiyyətdə gedən ictimai-siyasi hadisələrin diktesi ilə daxil olurdu. Ə.Cavadın lirikasında vətəndaşlıq mövqeyi çox güclü idi. O müstəmləkə rejiminin Azərbaycan və ümumən türk xalqlarını necə ağır bir vəziyyətə saldığını çox gözəl dərk edir, çıxış yolları axtarıb, tapa bilməyəndə ah-feryad edir, özünü yaralı bir quş kimi təsvir edir, ümidini haqqa bağlayırdı. Bu ideya-estetik mövqeyi ilə Ə.Cavad özündən əvvəlki romantiklərlə birləşir".

Ə.Cavad yaradıcılığında dərin kədər, narazılıq, şikayət motivləri aparıcı yer tutur. Bunu şairin özü də başa düşür, bu amalın düzgün başa düşülməyəcəyindən ehtiyat edir, yeri düşdükcə şeirlərində bu kədərini ictimai mahiyyət daşıdığını oxuculara aşılamağa çalışır. Şairin poeziyası üçün xarakterik olan bu amalla bağlı T.Salamoğlu yazır: "Şair sanki yaradıcılığında kədər motivinin düzgün anlaşılacağından ehtiyat edir, buna görə də "Qorib könlü, yene dördm yüksəldi" misrası ilə başlayan "Dərdim" şeirində bu kədərini ictimai mənəsinə açmağa çalışır:

Haqq görmədim, bən onuncun saraldım,
Boş yerə degildir qənim və ahım...
Mal, can dərdi degil, vicdan əsirdi,
Xəstə degil, yazıq insan əsirdi".

T.Salamoğlu romantik poeziyada kədərini aparıcı motivlərdən olması faktını qəbul edir. Lakin romantik şeirdə qəmle kədəri doğuran meqamların, halların araşdırılmasının da zəruri olduğunu vurğulayır. O yazır ki, "romantizmde qəm motivi "fərdi şəxsin əhvalının xüsusi hallarında" təzahür

etməkdən əlavə, həm də ictimai gerçəkliyin acı həqiqətlərinin şair düşüncəsində poetikləşdirilməsi nəticəsində də meydana çıxır".

Tədqiqatçı Ə.Cavadın "Dərdim" sərlövhəli şeirini təhlil edərkən şairin poeziyasında "qəm və ah"ın şəxsi taleyi və ehtiyacları ilə qətiyyətlə əlaqəli olmadığını göstərir. O yazır: "Şair "qəm və ah" içində ona görə "saralır" ki, yaşadığı cəmiyyətdə "haqq görmür", burada "vicdan əsirdi". Ə.Cavadın təsvirinə görə, onun mühitində insan əsirdi və əsir olduğu üçün də yazıqdı. Deməli, bu poeziyada qəm və kədər motivinin kökündə insan və zaman, insan və cəmiyyət, köləlik və hürriyət və ən nəhayət, bəşərin taleyi kimi qlobal problemlər dayanır. Demək lazımdır ki, bu problemlər görkəmli Azərbaycan romantiklərinin hər biri üçün həmişə aktual olmuşdur və Ə.Cavad da bu ənənəni özünəməxsus sənətkarlıqla davam etdirmişdir".

Ə.Cavad romantik şeirlərində sənətin predmetinin gözəllik olduğu göstərilir. Şairin şeirlərini diqqətlə təhlil edən tədqiqatçı yazır: "Şairin fikrincə, əsl kamil, həqiqi gözəllik cismani və mənəvi gözəlliyin vəhdətində meydana çıxır. Bu fikrin "Nədən yarandı" şeirindəki romantik ifadəsi belədir:

Gözəlliklə təbiətlə qüdrətin
Yavaşa bir sovuşandan yarandı.

Ə.Cavad şeirinin romantik təbiətini axıra qədər anlamaq, onun məzmununu və ideyasını dəriüst təsvir etmək üçün aşağıdakı misralara da xüsusi diqqət yetirmək zəruridir:

Qaranlıqda boğulurkən ümidim,
Dan ulduzu yürüşündən yarandı.

T.Salamoğlu bu beytdəki "qaranlıq" və "dan ulduzu" ifadələrinin romantik şeirə xas olan xüsusiyyətləri və məzmunu ifadə etdiyini bildirir. Alim yazır: "Söhbət nə gecənin qaranlığından, nə də səhər doğan dan ulduzundan getmir. Qaranlıq ifadəsi şairin vətən və millətin ağır vəziyyətindən doğan narahətçiliğini (boğulan ümidini) ifadə edirsə, dan ulduzu xoş gələcəyə ümidini simvollaşdırır".

Şairin şeirlərinin daha çox ictimai məzmununda, lakin romantik donda təzahür etdiyi vurğulayan T.Salamoğlu yazır: "Bu poeziyada daimi romantik bir obraz var: Dan ulduzu. Bu obraz şairin bitib-tükənməyən arzularının simvoludur, vətən və millətin xoş gələcəyinin təəcəssümüdür. Dan ulduzuna Ə.Cavad şeirində bəzən "sağlıq ulduzu", bəzən də sadəcə olaraq "ulduz" kimi müraciət olunsun da, onun görünüşünü şair həmişə arzulayır, sanki onun həyatı bu ulduza bağlandı:

Doğmaz oldu artıq sağlıq yıldızı,
Ay görmədik, gecə saydıq yıldızı!
Nədən gəlməz, Allah, səhərin qızı?
Gəlsin ki, yolcular yol üstündədir.

Bu dan ulduzu görünməyəndə, göy üzünü şəfəqlərə qorq etməyəndə isə şairin dərzi birə-on artır:

Yıldızsız göylərdən şikayətim var!
O qədər ki, dərdim!...bir quş nə yapar?!"

T.Salamoğlu bu romantik şeirdə sözün, misranın, bəndin simvolik tərzdə yazılmasını xüsusi vurğulayır və şairin yaratdığı romantik obrazı - dan ulduzunu ümidin, xoş gələcəyin daşıyıcısı, "qaranlıq gecə"ni vətənin ağır dərdlərinə, zülmə, tökülən nahaq qanlara qarşı işarə kimi seçiyələndirir: "Şeirin misraları məntiqi

baxımdan bir-birini tamamlayır. Dan ulduzu görünmür, deməli, şairin dərdirin üstünə dərzd gəlir; Digər tərəfdən, göydə yıldız görünə bilməz, çünki dərdirin sayı-hesabı yoxdur. Bu mənada Ə.Cavad şeirində "dan ulduzu"nu ancaq "əvəzədlməz təşbeh" nümunəsi hesab etmək doğru olmaz. Heç təsadüfi deyildir ki, Ə.Cavadın "Dan ulduzu" adlı ayrıca bir şeiri də vardır. Bu əsər romantik şeirin ən uğurlu nümunələrindəndir. Burada öz həqiqi mənasında anlaşıla bilən birçə poetik ifadə də yoxdur:

Bu qaranlıq gecə nə qədər sürdü,
Yetiş imdadıma, ey dan ulduzu!

Onu da qeyd edək ki, Ə.Cavad poeziyasında dan ulduzu ümidin, xoş gələcəyin daşıyıcısıdır, "qaranlıq gecə" burada vətənin ağır dərdlərinə, zülmə, zorakılığa, nahaq tökülən qanlara işarədir. Şeirin sonrakı misralarında simvolik işarələr də (qudurğan qasırga, çarpaşq yollar, zülmət, uçurum kimi ifadələr) buna aydın sübut edir:

Qudurğan qasırga, çarpaşq yollar,
Yolunda zülmət var, uçurumlar var.
Yetiş ki, ömrümün karvanı ağlar,
Aman, gəl dadıma, ey dan ulduzu".

Ə.Cavadın poeziyasında romantik təsvirin prinsipləri öz rəngarəngliyi ilə seçilir. Onun şeirlərində Vətən amili qabarıq şəkildə təsvir olunur. Ədəbiyyatşünasların da qeyd etdiyi kimi, şairin əsərlərində "Vətən qüssəsi tipik romantik üsulla izah edilir". Böyük sənətkarın şeirlərini bu müstəvidən təhlil edən T.Salamoğlu yazır: "Şair Vətəne müraciətlə deyir ki, övladlarının çaldığı sazda, çağırdığı bayatda sənin dərdlərin anılır, onlar sənə halda yanır, sənəninçün ağlayırlar. Vətən müharibə fəlakətləri içərisindədir, hər gün neçə-neçə türk oğlu çarizmin imperialist niyyətlərinin qurbanı olaraq müharibədə həlak olur:

Sazlar, bayatlar mühtədən anlar,

Bilirmisən, bunlar sənəninçün ağlar.

Keçdiyin yerlərdə bir daş olaydım,
Öpeydin yorulmaz ayaqlarından.
Sevgin əmr edəydi, bir quş olaydım,
Vətənin, hilalsız bucaqlarından.

Yıldızsız göyümdən şikayətim var.
O qədər ki, dərdim!... Bir quş nə yapar.

Göründüyü kimi, müəllifin müraciət obyektinə Vətəndir.

Şikayətlərinin məzmununu isə onun göylərinin "aysız", "hilalsız" olması, bir sözlə, dərdlərinin çoxluğu ilə bağlayır.

T.Salamoğlu şairin cümhuriyyət dövründə yazdığı şeirlərə xüsusi diqqət yetirir, bu illərdə şairin poeziyasında sevinc pafosunun, nikbin ruhun üstünlük təşkil etdiyini göstərir. Həqiqətən də şairin "müstəqil milli dövlətimizin yaranmasından duyduğu məmnunluq hissini, xoşbəxt bir vətəndaş olaraq sevinc hissini şeirlərində aydın sezmək olur". Tədqiqatçı fikirlərini belə tamamlayır: "Azərbaycanda Milli Demokratik Respublikanın fəaliyyət göstərdiyi dövrdə Ə.Cavadın romantik poeziyası üçün tərənnüm, sevinc pafosu, nikbin ruh əsas olmuşdur".

Azərbaycan Demokratik Respublikasının tezliklə devrilməsi, milli müstəqilliyimizin süquta yetirilməsi heç cür öz ədə bilməyən şairin keçirdiyi ağrıları, kədər, üzüntü və narahətçiliyi alim sənətkarın milli faciə kimi qavradığını dəyərləndirərək yazır:

Davamı 9-cu səhifədə

Əvvəli 8-ci səhifədə

"Şair Milli Demokratik Respublikanın devrilməsini, gözəl Vətəninin müstəmləkə boyunduruğuna keçirilməsini milli faciə kimi qavrayır, bu faciə ilə heç cür barışa bilmir".

Ə.Cavadın sovet hakimiyyətinin ilk illərində yazdığı şeirlərdə də milli kədər motivləri geniş yer tutur. O, şeirlərinin əksəriyyətində milli dövlətin devrilməsini, həmin illərdə keçirdiyi gözəl günlərdən, şairin həyat şəraitindən, milli müstəqilliyin xalq üçün böyük nemət olmasından kədərle söhbət açır. Ümitsizliyə qapılmayan şairin bu kədərinin ictimai xarakter daşdığıdırı vurğulayan T.Salamoğlu yazır: "Humanizm, ədalət, sülhsevərlik, bəşəri və milli dəyərlərin eyni dərəcədə üstün tutulması bu şeirlərdə bütün çıpaqlığı, kəskinliyi, rəngarəngliyi ilə təzahür edir:

**Mən, doğrusu, daim gülmək istəyəm,
Nə öldürmək, nə də ölmək istəyəm!
Artıq yetər yer üzündə axan qan,
Yetər artıq bu göz yaşı, bu hicran!**

Xalqın başına gələn fəlakətin ağırlığı ilə bağlı Ə.Cavad şeirində kədər, qəm motivi güclü olsa da, şairin ulyi arzularını, necib istəklərini üstələyə bilməmişdir. Müdhiş bir rejim içinde yaşayarkən onun gətirdiyi dərdi, kədəri poeziyasının ruhuna hopdurən Ə.Cavad şeirində ölümsüz, səadət, vüsal dolu dünya haqqında xoş arzularının ifadəsi olduqca heyretləndiricidir:

**Mən istəyəm yaşılıqlar solmasın!
Sevdaların sonu hicran olmasın!
Mən görməyim səadət sonunu!
Ölüm getsin, qalması da kölgəsi,
Olsun dünya- o bir sevinc ölkəsi!"**

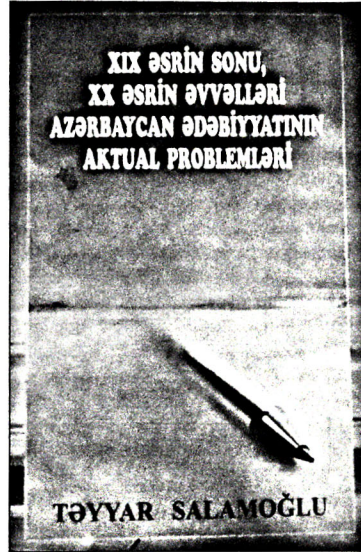
T.Salamoğlu bu bəndin məzmunundan çıxış edərək bildirir ki, "bunlar təkcə xoş arzular, istəklər, gözəl bir dilək deyildi; Ə.Cavadın gözəl bir gələcəyə, əqidə rəhbəri M.Ə.Rəşadın dedi ki, "bir kərə yüksələn bayrağın bir daha emnəyəcəyinə" ən dərin, ən sonsuz bir inam idi".

Şairin öz yaradıcılığı ilə əlaqədar apardığı təsnifata və şeirlərinin mövzusunun, məzmununa əsasən T.Salamoğlu yazır ki, Ə.Cavad 1924-cü ildən sonra "onu maraqlandıran, üreyindən gələn, sənət və həyat amalına uyğun məsələlərdən yox, mühitin tələb etdiyi mövzularda yazmağa" məcbur olur. Tədqiqatçı ona da vurğulayır ki, amansız təzyiqlər "20-ci illərin sonlarına doğru da şairin mübarizə ruhunu qıra bilməmiş, onu öz əqidə və idealından döndərə bilməmişdir". Məhz, belə bir dövrdə şairin məşhur "Göy göl" şeiri işıq üzü gördü və mətbuatdan da bəlli olduğu kimi, sovet tənqidi şeirə kəskin don geyindirməyə başladı. Ədəbiyyatşünas alim proletar tənqidinin məntiqsiz məntiqini belə dəyərləndirir: "Proletar tənqidi belə hesab edir ki, onun öz ideoloqunun təbircinə deməmiş olsa, şair proletar işinin bir "tərkəciyi və vintciyi" olduğuna görə, əlinə qələm götürən hər kim olsa, proletar işinin tərənnümçüsü olmalı idi. "Göy göl"də Ə.Cavad bolşeviklərin "haqq" işini, sosializm quruculuğu uğrunda mübarizəsini yox, canından artıq sevdiyi vətənin bir parçası olan Göy gölü - onun hesabına gəlməz gözəlliklərini tərənnüm etmişdi:

**Kəsin eysi-nuşi, gələnələr, susun,
Dumandan yorğanı, döşəyi yosun.
Bir yorğun pəri var, bir az uyusun,
Uyusun dağların maralı, Göy göl!"**

Ə.Cavadın yaradıcılığının zirvəsində yer alan "Göy göl" şeirində ana təbiətin, onun əsrarəngiz gözəlliyinin məharətlə təsvir olunduğu haqqında çox danışılıb və yazılıb. T.Salamoğlu bu mövzuya tamamilə başqa prizmadan yanaşır. Onun fikrincə, təbiət yaratdığı bu qeyri-adi mənzərənin olduqca real və təbii lövhələrini yaratmağa Vətənin ürəkdən sevon və böyük ürok sahibi olan dühalar qadirdir. O yazır: "Bu qeyri-adi mənzərənin ürəkə yaratdığı duyğuları hər bir insan təsvir etməyə qadir deyil. Bu gözəlliyin insan qəlbində yaranan əks

"İZM" LƏRİN ESTETİKASI YENİ METODOLOJİ BAXIŞ SİSTEMİNDƏ

sədəsi, oyatdığı hiss-həyəcanları ifadə etmək üçün ecazkar bir qələm sahibi olmaq lazımdır. "Göy göl" şeirində istedadlı qələm sahibinin odlu bir üreklə Göy gölün təbii mənzərəsini necə canlı, cazibədar və həqiqətə uyğun şəkildə ifadə etməsi heyranedicidir.

Gecələr Göy gölün sularında bərq vuran ay və ulduzların yaratdığı son dərəcə təbii mənzərə bu şeirdə təsvir obyektinin gözəlliyini canlandırmaq üçün uğurlu bədii tapıntıdır:

**Sənin gözəlliyin gəlməz ki, saya,
Qoynunda yer vardır ulduza, aya.
Oldun sən onlara mehriban daya,
Fələk büsətini quralı, Göy göl!"**

T.Salamoğlu şeirdə təsvir olunan "ay" və "ulduz" ifadələrinin "uğurlu bədii detal, yaxsa siyasi rəmz-ışarə" olması ilə bağlı mülahizələrə də diqqətli cəlb edir. Alimin fikrincə, bu ifadələr ADR-in bayrağındakı "ay-ulduz"a işarə kimi düşünüldü. Gəldiyi qənaətləri elmi və məntiqi əsaslarla isbat edən tədqiqatçı yazır: "Göy göl" şeirile bağlı Ə.Cavad verilən itihamlardan birində "ay-ulduzun" simvolik xarakter daşması və ADR-in bayrağındakı "ay-ulduz"a işarə kimi düşünüldüyü irəli sürülürdü. Bu itiham müəyyən həqiqəti ifadə edirdi. Göy göl müstəqil Azərbaycanın gözəllik-mövcudluq simvolu kimi alındıqda onun öz qoynunda "ay-ulduz"a yer verməsi tamamilə məntiqi idi. Lakin bu məntiqi uğurlu bədii detalın milli duyğulu hər bir insanın beynində yarada biləcəyi assosiativ bir mövcudiyət idi. Bu assosiativliyi sənəddəki daha açıq xarakterli rəmzlər bir daha qüvvələndirir:

**Bir sözün varmışdır əson yellərə,
Sifariş etməyə hamı əqlərə!"**

T.Salamoğlunun ədəbi-tənqidi görüşlərində Ə.Cavadın "Səsli qız" poemasının təhlili də diqqətli cəlb edir. Alim bu poemanı şairin 20-ci illər yaradıcılığının zirvəsi hesab edir. O, əsərin olduqca zəngin ideya-bədii keyfiyyətlərə malik olması ilə yanaşı, həm də kəskin ictimai-siyasi məzmunu ilə maraqlı olduğunu bildirir. Tədqiqatda göstərilir ki, incə bir nəfəsə malik olan qızın səsini "şair Allahın insanlara bəxş etdiyi ilahi bir nemət kimi qiymətləndirir, insan ruhunun, mənəviyyatının, düşüncəsinin ucalmasında gözəl səs-in oxumunun böyük qüdrətə malik olmasından söz açır".

Ədəbiyyatşünas alim poemanı təhlil edərək yazır ki, qızın səsindəki məlahət vəsf etdikdən sonra şair çox ustalıqla əsərin məzmununa siyasi bir istiqamət verir. Kitabda oxuyuruq: "Gözəl qızın səsinə vurğunluq və bu səsini mədhi əsas məsələyə keçid üçün bir fon təşkil edir. Dinlədiyi bu gözəl səs Ə.Cavadın yaddaş kitabını açır, ona tarixin qədim qatlarında səsli qız kimi məlahətli bir səsə malik Saranın və onun doğma yurdunun başına gələn faciələri xatırladır. Xatırlanan bu hekayə poemanın əsas məzmununu təşkil edir. Bu hekayə isə çox ibtətamizdir, şairin yaşadığı mühitlə, üzleşdiyi ictimai-siyasi durumla yaxından səsleşir".

Araşdırmada göstərilir ki, Ə.Cavadın bəhs etdiyi tarixi hekayətdə qanıqan bir hökmdar başqa bir ölkənin torpaqlarını zəbt edir, əhalisini qırıb bu ölkəni xarabazara çevirir. Lakin bu qəddar şah işğal etdiyi ölkənin əhalisinə yas tutmağı qadağan edir, hamının gülməli, sevinməli olduğunu bildirir. T.Salamoğlu hekayətin məzmununda Ə.Cavadın keçən əsrin 20-ci illərinin siyasi hadisələrindən üstüörtülü şəkildə bəhs etdiyini bildirir: "Bu məzmununda 20-ci illərin siyasi hadisələrinə üstüörtülü, lakin qəti işarələr vardır. Əslində təsvir olunan hadisələrdə 1920-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikasının devrilməsi, XI Qızıl Ordunun törətdiyi vəhşiliklər nəzərdə tutulur. Müəllif qəsdən hadisələrin baş vermə tarixini əvvəlki dövrlərə aid edir. Lakin təsvir edilən hadisələrlə 20-ci illərdə Azərbaycanda baş verən hadisələri müqayisə etdikdə oxşarlıqlar aşkar görünür. XI Qızıl Ordu Azərbaycana daxil olan zaman tökülən qanların az bir zaman içərisində ört-basdır edilməsi, əsl həqiqətdə Azərbaycanın Sovet Rusiyasının müstəmləkəsinə çevrildiyi halda, azad sovet respublikalarından biri kimi qələmə verilməsi hekayədəki qanıqan hökmdarın zəbt etdiyi ölkədə yeritdiyi siyasətlə tam üst-üstə düşür. Zəbt olunmuş ölkənin xalqı məğlubiyyətini bayram etdiyi kimi, müstəqil dövləti devrilən Azərbaycan xalqı sovet hökumətinin onu xoşbəxt bir gələcəyə qovuşduracağına inanmağa məcbur edildi".

T.Salamoğlu yazır ki, "Ə.Cavadın nəql etdiyi hekayədə öz məğlubiyyəti ilə barışan xalqa qarşı ciddi məzəmmət hissi hakimdir. Bütün mənəviyyatı, duyğuları, hissiyyatı, ayaq qoyduğu vətən torpağı tapdanan, tarmar edilən, namusu, milli ləyaqəti ayaqlar altına atılan bir xalqın öz məğlub taleyi ilə barışmağa, mübarizəni dayandırmamağa, qisas, intiqam hissi ilə alışıb-yanmamağa ixtiyarı yoxdur".

Vətən övladlarının məğlubiyyətlə barışması ilə Ə.Cavad heç cür barışa bilmir, bunu xalq, millət üçün silinməz bir ləkə hesab edir. Bədii mətnədən çıxış edərək T.Salamoğlu haqlı olaraq yazır ki, Ə.Cavad poemada milli varlığı tapdanmış xalqa mübarizə əzmi aşılamağa, köləlikdə xoşbəxtliyin olmadığını təlqin etməyə çalışır. Alim poemadakı epik təsvirlərə istinadən bildirir ki, əsərdə mübarizə əhvali-ruhiyyəsi hakimdir. O yazır: "Hekayənin sonuna doğru şairin tapındığı həqiqətlər gerçəkliyə çevrilir. Məğlub etdiyi ölkənin

qadın və qızlarının namusu ilə oynayan xaqanı Sara adlı həm gözəl səsə malik, həm də vətəninə, xalqına vurğun bir qız qətlə yetirir. Azadlığı itirmiş xalqın taleyində Saranın - saraların meydana gəlməsi müəllif arzusunun təəcəssümüdür. Müəllif demək istəyir ki, xalq, millət heç vaxt və heç vaxt öz azadlığının əbədi itirilməsi ilə barışa bilməz. Bu itki olsa-olsa müvəqqətdir. Bu gün deyilsə də, sabah vətənin azadlıqsevər oğul və qızları - Saralar mübarizə meydanına atılıb itirilmiş azadlıq haqlarını geri alacaqlar".

Mövzusu və məzmunu ilə bu gün də aktuallığını saxlayan "Səsli qız" poeması haqqında tədqiqatçı fikirlərini belə tamamlayır: "Səsli qız" poeməsindəki səsli qız 20-ci illərdə azadlığı əldən vermiş Azərbaycan övladlarının ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Onun gözəl səsi, təsirli oxuması vətəninə, doğma torpağına məhəbbətinin ifadəsidir. Lakin şairə görə, bu azdır. İstiqlaliyyətin itirilməsi ilə heç vaxt barışmaq olmaz. Səsli qızın qarşısında Saranın yüksəldiyi ucalıq yüksəlmək tələbi qoyulur.

Azadlığı itirmiş Azərbaycan xalqına öz barışmazlığını, mübarizə əhvali-ruhiyyəsini saxlaması və istiqlal uğrunda savaşa girməsi zərurəti aşılansın".

Professorun fikrincə, nadir istedad sahibi olan Ə.Cavadın ədəbi irsi indiyə kimi lazımı səviyyədə tədqiq olunmayıb. Onu daha çox şairin yaradıcılığına folklor, klassik Azərbaycan və türk ədəbiyyatının ciddi təsiri, əsərlərinin janr və şəkil xüsusiyyətləri kimi sahələrin tədqiqatından kənar qalması narahət edir. Ə.Cavadın qələmə aldığı bədii sənət nümunələrində heç kəsi təkrarlamadığını, fikrini özünəməxsus bədii formada ifadəyə nail olduğunu vurğulayan tədqiqatçı qeyd edir ki, onun yaradıcılığında klassik şeir və aşiq ədəbiyyatında mövcud olan ənənəvi janrların çox rəngarəng şəkil xüsusiyyətləri meydana çıxmışdır.

Ə.Cavadın şeirlərinin böyük əksəriyyətinin heca vəznində yazıldığı ədəbi ictimaiyyətdə məlumdur. Lakin şairin heca vəzninə üstünlük verməsinin səbəbləri, onun heca vəzninin müxtəlif ölçülərindən məharətlə istifadə etməsi, şeirin mükəmməl çıxması üçün bəndin, ölçünün və qafiyənin əhəmiyyətli çıxmasına ciddi fikir verməsi barədə ətraflı məlumatla ilk dəfə T.Salamoğlunun tədqiqatlarında rastlaşdığımızı da qeyd etməliyik.

Tədqiqatçı yazır: "Şair hecənin yeddilikdən on altılıq qədər müxtəlif ölçülərindən həm məhsuldarlıqla, həm də məharətlə istifadə etmişdir. Lakin Ə.Cavad şeirində bənd növlərindən və heca vəzninin müxtəlif ölçülərindən istifadənin xüsusiyyətləri və həmçinin bu əsərlərin quruluşu üzərində ciddi müşahidə və tədqiqatlar aparılmadığı üçün onların çapında təhriflərə yol verilmişdir. Şeirin ideya məzmununun oxucuya çatdırılmasında və onun bədii cəhətdən bütöv və mükəmməl çıxmasında bəndin, ölçünün və xüsusən, qafiyənin həlledici əhəmiyyəti məlumdur".

(Davamı var)